## НА БАЛКОНІ

Сиділи на балконі й відпочивали — всі четверо.

Низько над балконом схилившись, пахучі гілки високої липи лили хвилі ніжного аромату в прозору блакить літнього вечора.

Веселий рожевий день розцвітаючого літа кінчався; надходив вечір — ясний, мрійний, тихий. Удень такої тиші нема, навіть тут, в сім садочку, далекім від міського шуму: замовкли всі денні згуки, і природа спочиває після цілоденної важкої творчої праці — ані лист не шамотить, ані пишн зелені верхів'я не ворухнуться; лиш соловейко, заховавшись десь в гущавині буйного листя, виводить свою солодку пісню.

На балконі тихо. Мати й дочка, батько й син в прохолоді відпочивають і від своєї дневної праці і від спеки літнього сонця. Перші обидві — за кошиками з полуницями; вони поволі, ліниво чистять ягоди і кладуть на тарілки або* й до рота; двоє останні — за газетами. Правда, Василь, високий студент з довгим темним волоссям і веселими карими очима, лежачи в кріслі-гойдалці, більше в небо дивиться, аніж в газету, яку держить в руках, та ще часом кине оком на ягоди.

— Ганю,— гукнула мати, не стара ще, присадкувата жінка з блискучими темними очима,— як би ти проворніше справлялася. Так ми й до ночі не скінчим.

— Але і ви, мамо, не дуже-то поспішаєте; ось, гляньте, в мене менше лишилося, аніж у вас,— втомленим голосом обізвалася дочка.

— Отуди порівняла! Та ти ж молодша від мене, моторні-ша повинна бути. Ось Лев швидко прийде, приготувала б йому ягід в тарілку.

— Добре, добре, все буде... Тільки так хотілося б спочити! Та треба ще до Галочки подивитись.

Ганя підвела руки, закинула їх за голову і вдихнула повними грудьми повітря; її тоненька постать вирівнялась, волосся від поривчатих рухів чорним шовком розсипалось по спині. Втомлено усміхнувшись, зібрала і пришпилила волосся і вийшла в хату.

— І справді: чого вона така змучена? — звернувся Петро Михайлович до жінки.— Тільки відпочивати б тут, здоров'я набиратися: гарне повітря, сонце, свіжа страва, молоко... А вона чомусь млява, розбита...

— Ет, розумієш ти: повітря, молоко... те все нічогісенько не варто! Як вона за дитиною розбивається! Дитині треба цілий день на сонці — вона за нею бігає сама; треба дитину купати — сама купає; годувати — сама годує; все сама — аж від ранку до вечора. Та де ж тут здоров'я буде?

— Чому ж няньки не візьме?

— Зговори ж з нею, як ти такий мудрий! Няньку! Та вона на мене з неохотою дитину лишає. Та ж то "і кожне слово треба обдумувати", і "дитина повторює нас — всі наші слова й рухи", і "дитяча душа — то найчистіший і найцінніший сосуд", та як стане виговорювати й вичитувати, то краще мовчати. На що вже і на Льва не зовсім покладається — і не допильнує, і не так поведеться. А ти — "няньку"

— Та хто ж його знає, як тут у вас, я ж мало дома буваю. Звичайно, з нянькою краще, і гроші на неї знайшлися б.

— Гроші... не в грошах тут річ; Льва ось-ось слідова-телем зроблять, а поки що, то ми маємо. Не те... не хоче вона ніяк... "Все одно,— каже,— як я не з дитиною, то повинна працювати аесь поза домом, щоб гроші на себе заробляти".— "А чоловік нащо?" — питаю. "Як нащо? Я його люблю, він мене любить, то й живемо разом, а грошей його, праці його на мене

я не хочу. Він для себе повинен заробляти, я для себе. А як я з дитиною цілий день, поки вона ще мала, то все одно,— се моя праця і навіть дуже важка; для дитини ж краще, коли мати виховує, а не нянька". Ось як вона говорить.

— Ех, Ганю, Ганю,— зітхнув Василь, не відводячи очей від неба.— Яка була енергійна, швидка, гаряча на все, а тепер відразу осіла!

— І добре,— перервала Олександра Василівна,— добре, що не така вже гаряча, як ти. То обоє були якісь божевільні... Мітинги, реферати— демонстрації якісь... Закрутив дівчину. Тепер вже хоч осіла — нічого: краще хай сидить!

— Та "родинне щастя" заводить... так, мамо? Та хіба ж в сім все життя, мамо? Шкода мені її, шкода Гані, що вона зв'язує себе, що вона світа не хоче бачити поза своєю Галею...

— Далі, Василю, далі,— несподівано увійшла Ганя і сіла поруч брата на стільці.— Що ж далі?

— Ненормально ти живеш, Ганю, от що. Про се я й говорив тут. Та й тато говорив. Але він говорить, що треба няньки для дитини, щоб ти могла відпочити, а я ще, крім того, говорю, що не треба ховатись в дитячі пелюшки, а жити, як ти раніше жила. Ось скажи мені, Ганю: за сі останні три роки була ти хоч де-небудь: на рефератах, збірках, мітингах? чи хоч що-небудь робила з того, чому віддавала себе раніше?

— Ні, але я не хочу ні виправдуватись, ні сперечатись... Покиньмо се, Василю! Багато вже я про все се думала, багато страждала і тепер страждаю. Але вже годі. Я так постановила: коли дочка моя виросте, тоді я буду вільна. А тепер — я для неї. Я сама хочу її виховувати, сама — розумієш? Я хочу зробити з неї людину. І я думаю, що я сама повинна її виховати, а всілякі няні — се тільки перешкода. Ти думаєш, легко мені? Але я вже учуся приймати життя таким, яким воно є. Не було б в мене

дітей, жила б так, як раніше; є дитина — і все міняється. Я її дуже люблю; але якби в нас було громадське виховання — розуміється, ідеальне — я б довірила йому свою дитину; тепер же я повинна сама виховувати, т. є. непохитно стежити крок за кроком за її розвитком. Що ж ти бачиш тут ненормального?

— Розумієш, Ганю, що мені тут показується дивним. Ти хочеш, щоб твоя дочка була людиною. Добре. Ну, буде вона твоїми заходами гарною людиною — ось, як ти, наприклад,— бо ти справді надзвичайно гарна людина,— також вийде заміж і весь свій час, всі свої сили вжиє на те, щоб з своїх дітей зробити гарних людей, сама ж віддалиться, відійде від життя, як і ти, і т. д. і т. д. В результаті — кілька гарних людей, а в чім же проявиться ваша "гарність"? — бо чим же, як не корисною працею відрізняються "гарні" люди від негарних? І чи нормально, чи можливо все життя вкласти в виховання, в створення людини, щоб потім і вона робила те ж саме? А як же ви, "гарні" люди, реагуєте на життя? Ну, припустім, в тебе буде син і в твоєї дочки син; добре; зробите ви з них гарних і корисних людей, і вони активно се покажуть.Так все ж таки сього мало: де ж ваша активність жінки? Ось поїдеш собі з своїм Львом (се, між іншим, він тебе назад тягне) та з Галочкою десь на провінцію, та й закиснеш!

— Чекай, чекай, Василю,— сквапно і нервово заговорила Ганя.— Чи закисну, чи ні — се ще невідомо. Де моя активність жінки? Ти хочеш мені сим допекти? Ти мені скажи, коли б я могла що робити? Дитина мала, бере багато часу і сил; взяти няньку і зробити собі таким робом вільний час? Не кажучи вже про те, що для дитини нянька — лихо, як би я скористувалася з того часу? Я б не могла ужити його весь на таку працю, яка мені приємна, до якої моя душа рветься: раніше я повинна бути самостійною, т. є. заробляти на себе — бо я думаю, що тільки цілковите віддання себе дитині увільняє жінку від обов'язку заробляти. Ось, я думаю, підросте Галочка, мені легше буде, а коли вже вона зовсім виросте...

—=■ Доки сонце зійде... знаєш, Ганю? А як ще будуть в тебе діти?

— І вони повиростають...

— Ганю, досить! І чого ти хвилюєшся? — втрутилася Олександра Василівна.— Не звертай на його уваги! І чого ти до неї присікався, Василю? Сестра добре зробила: ви.-йшла заміж, має дитину і досить з неї!

— Та ну-бо справді, чого ви завелися? — підвівся й собі Петро Михайлович.— Подивилися б: вечір гарний, тихий, тільки б спочивати та мріяти вам, молодим, а тобі, стара, з ягодами поспішати. Ось-ось Лев надійде; давно вже час би йому повернутися. Він з самого ранку в суді, Ганю?

— З десятої години. Ще й казав, що пізно повернеться, в годині сьомій-восьмій.

— А вже й ціла дев'ята. Ну, отже, готуй швидше, Шуро, і ягоди, й вечерю.

— Вже, мамо, й я вам допоможу, щоб швидше,— присунувся Василь. — Ганю, хто швидше?

— Оттак, отеє добре: а я вже старий — то буду собі читати. Петро Михайлович сів на крісло-гойдалку і закрився

газетою. Ганя, Василь і Олександра Василівна дружно взялися до ягід; кошики порожніли; на столі виростали купи червоних сочистих ягід, аромат яких потроху напоював повітря, змішуючись з запахом липи.

— Ну, й пахне ж,— протягнув, висовуючись з-за газети, Петро Михайлович.— Отже, не вдержуся, з'їм.— І почав кидати в широкий рот одну по одній великі ягоди.

— Та не сі,— сі на смаження; ось дрібніші,— підсунула йому другу тарілку Олександра Василівна.

— Ну, добре, добре.— І читав далі.

Всі мовчали. Василь і Ганя поринули в своїх думках. Мати прикидала, скільки конфітури буде з сеї полуниці.

Тихо маячили пальці від кошиків до тарілок, докінчаючи роботу.

— А знаєш, Василю,— гукнув з-за газети Петро Михайлович,— сьогодні, як я йшов з гімназії, зустрів — вели вісім чоловік під конвоєм — на Лису гору !, мабуть. Бо вчора ж засудили вісьмох на смерть. Ось я зараз прочитав про суд та й згадав. Так то, мабуть, вони, ті самі...

— Ви їх близько бачили, тату? — запитала стурбовано Ганя.— Вісім чоловік?

— Тепер се звичайна річ,— пробуркотів Василь, напи-хаючи рот полуницями.— Якби ви се років три назад сказали, справді, було б щось нечуване, а тепер...

— Тепер чуване й можливе,— додала Ганя знервовано.

— Ганю, але ж про се ти чуєш щодня, в газетах читаєш; можна вже звикнути!

— Якби ж то можна було звикнути!.. Та правда, я й газет тепер не читаю... Як ось переїхали сюди з міста, то я, вже не чуючи і не бачачи міського життя, не читаючи про його, під впливом спокійного животіння серед природи" наче забула, що все се страшне є, діється всюди, як і раніше, а. тиша, краса і "мирноє житіє" — се тільки ілюзія!

— Ну, поїхала...— знов втрутилася Олександра Василівна.— І чого ти, старий, влізеш завжди? Читав би собі нишком. І хай їм біс, отим всім хуліганам і розбишакам, що грабують і вбивають! Хай їх всіх перевішають! Що нам до того? А тут справді, і тихо, і гарно, і безпечно. Нам нема чого боятися — хіба щоб часом Василь бомбу не сховав у нас, хоч не думаю,— і покинемо сі дурні гадки. Ганю, йдеш до дитини? Поклич Гапку, хай принесе самовар та улаштує все до чаю. Ягоди вже скінчили; отут для Льва, а се для того, хто ще хоче.

— І для мене, мамо! Я ж згоджуюсь з вами — покиньмо розмови і візьмемось до чогось іншого.

Гапка вже вносила посуду; принесла конфітуру й хліб, потім над силу притягла і великий блискучий самовар.

— Оттак найкраще! — озвався Петро Михайлович, кидаючи вже свою газету.— Тільки я все турбуюся: чом Льва немає; пізно вже, місце пустинне...

— Чого там? Йому не вперше! Та хоч при Гані не говори, не турбуй її.

— А гарно, справді, у вас тут, мамо! Так мені після міського пороху й задухи гарно, що, мабуть, не повернуся я завтра, хоч там мене товариш чекає, щоб укупі до іспитів готуватись.

— Чого б то тобі так зарання починати? — запитав Петро Михайлович.— Бач, в мене ще не скінчились в гімназії іспити, а ти вже загадуєш про ті, що колись там в тебе будуть. Спочив би краще.

— А хоч би й учитися, то й тут міг би; все краще — на свіжім повітрі, — підхопила Олександра Василівна.

— Може, буде й так, мамо, я подумаю. Вернулася Ганя і сіла в крісло-гойдалку:

— Ну, най вже й я покейфую. Василю, дай мені ягід. Чай потім. Мамо, а чом же ви не їсте?

— Буду ще, буду. Ось приготую все...

— Старенька, і мені чаю,— присів до столу Петро Михайлович.— Ай шумить той самовар, бодай його шуміло. Такий дисонанс робить. Накрий його добре, Шуро, щоб замовкнув.

На столі вже стояло кілька склянок чаю, налиті хазяйською рукою Олександри Василівни, і пара від них легко й хутко підіймалася в повітря. Гірки криваво-червоних ягід височіли привабно на білій скатерці.

Потрохи затихав спів самовару... ще кілька останніх уривчатих згуків — і стало тихо.

Впивали всі свіже повітря повними грудьми й мовчали.

І тиша вечірня запанувала над ними, виповняючи душі ясним почуттям. З напівтемної глибини плив ніжний, мрійний сум соловейка і навівав невиразні, таємничі бажання; хотілося відірватися від життя, хоч на хвилю піднятися над ним; здавалося, немов душа відділяється від тіла, летить і зливається з безконечністю.

Молодик, який щойно опинився якраз над балконом і лив на нього і на головну стежку саду свої холодні промені, освітив раптом високу постать мужчини.

— Лев,— скрикнула радісно Ганя.

— Але чому ж звідти? з саду? Хіба на човні їздив? — пробурмотіла Олександра Василівна.

Вже з кімнати, обійшовши кругом, входив на балкон високий молодий чоловік. Зігнутий, дуже блідий.

— Нарешті! А ми вже турбувалися,— в один голос вимовили старі.— Звідки? Чому від Дніпра?

— Звідки? — втомлено протягнув Лев.— Справді, хочете знати звідки? — спитав він, обводячи всіх померклим поглядом синіх очей.— З Лисої гори... а чому від Дніпра? В саду походив трохи...

Ганя, яка була підвелася назустріч чоловікові, знов відкинулась в крісло. Старі злякано переглянулися. Василь підвівся і наче хотів щось спитати, але, роздумавши, відійшов в куток балкона.

Опам'ятавшись, Ганя встала, тихенько підійшла до чоловіка і обхопила його голову.

— Левку...

— Ганнусю, добривечір. А все-таки — яз Лисої гори. Там, знаєш, ми людей вішали. І аж вісім, знаєте,— додав він, обводячи всіх очима, які враз заблищали синіми вогниками,— аж вісім душ за одну хвилину. Ха!

Він хитався, весь блідий, з розширеними очима. Ганя стояла проти непорушна.

— Сядьте, заспокойтеся,— стурбовано просила Олександра Василівна.

— Я не впаду, не бійтеся. Може, думаєте, що я п'яний? Ні, я нічого не пив, хоч, може б, то й краще було випити. Ось товариш, який трохи раніше був присутнім при повішенні п'ятьох чоловік, цілий тиждень пив і мало не здурів. І все казав він мені, що не мають права нас — кандидатів — посилати на сі церемонії панове прокурори, замість того щоб іти

самим. Та хіба ж не все рівно, чи кандидатами ми се побачимо, чи прокурорами?

— Я не п'яний, Ганнусю,— тихим, благаючим голоском казав він далі. — Тільки я не знаю, як же жити?

Але Ганя не відповідала. Стояла поруч і тільки пильно вдивлялася в нього.

Озвалася знов Олександра Василівна.

— Справді, ви дуже стурбовані; ще захворуєте... Сідайте, чаю випийте!

— Сяду. А чаю не хочу... О, і полуниці тут; се, мабуть, для мене. Як то добре: приходить чоловік з Лисої гори, а дома його чекає чай і чудові полуниці... До-ма,— простягнув він і казав далі задумано, немов зосереджуючись в самім собі: — Все се гіпнози — і сі ягоди, і се крісло-гойдалка, і се гарне помешкання, і конфітура; все се забирає власть нам нами, панує над нами. Тільки закоштуєш всього сього і не хочеться вже його втеряти, а навпаки, хочеться побільшити всі сі приємності, закріпити їх за собою, хочеться забезпечити собі сите життя за допомогою 20-го числа 2. Розуміється, платонічно ми співчуваємо нещасним, жаліємо тих, хто мерзне й голодає, хто вмирає з голоду...

Замовкнув, закашлявшись від хвилювання.

Ганя стояла проти нього, впивалася в нього очима, ловила його слова, такі незвичайні для її спокійного, розсудливого Льва. Олександра Василівна розтеряно шептала щось чоловікові, безпомічно розводячи руками, а Василь дивився в сад, повернувшись спиною до всіх. Петро Михайлович неуважно слухав жінку, в задумі схиливши голову.

— Щойно я бачив людей перед лицем їх смерті,— глухо, уривчато казав Лев далі.— Страшно мені було з ними! Ось бачиш їх, вони живі, дивляться на тебе — і за хвилину їх чекає небуття. Воно завжди стоїть за нами, як чорна безодня, що готова кожної хвилі поглинути нас — але ми не бачимо її і не мучимося; вона підкрадається і зненацька вхоплює свою жертву. А там... ті... безодня була перед ними — вони її почували; вони знали, що ось зараз вона їх бере — невблаганна, неминуча... А, як страшно! І вони мовчки дивилися їй в вічі, сій чорній безодні. Хвилина ще — і кінець. Ні одного... Тихо, таємничо, страшно. Де вони? Невже навіть те мізерне, напівголодне життя було для них надто вже добрим і вони не варті були його? І здалося мені, що всі, зариті там, в тій горі, підвели свої голови і спитали: "Чому?"

А ми сидимо тут на балконі, в гарнім саду, п'ємо чай з конфітурами, смакуємо полуниці. Та й все життя наше живемо ми наче на балконі. Тікаємо від землі, шукаємо свіжого гарного повітря, спокою, коли земля обливається кров'ю. Живемо на балконі, в повітрі, без всякого грунту під ногами; тікаємо від тих, що живуть нанизу, в болоті, щоб не бачити їх, щоб не чути їх; тікаємо...

І такі ми грубошкірі, такі заскорузлі в своїх почуттях, що треба тільки надзвичайного випадку, щоб ми раптом відчули ненормальність свого балконного життя і свій глибокий зв'язок з тими, що живуть в смороді й болоті. Ось я готувався бути слідователем, а може; й прокурором — хто знає?

Він замовкнув і схилив голову; обхопив її — гарячу — обома руками і тиснув, тиснув.

В глибоку, напружену тишу врізався крик дитини: мала Галочка кликала свою маму.

А Ганя не чула. Була захоплена. Не порушилась. Все вдивлялася в чоловіка великими очима.

Олександра Василівна вийшла на крик дитини: підвівся за нею було і Петро Михайлович, але зараз же знов сів. Василь нервово підійшов до столу, відпив трохи чаю з своєї склянки, машинально взяв в жменю ягід, але, опинившися в своїм кутку, викинув їх всі в сад.

— Левку, але ж ти можеш вийти з суду і взятися за адвокатуру,— тихо вимовила Ганя, присовуючись ще ближче до чоловіка.

— Вийти... розуміється вийти,— наче відповідаючи самому собі на свою думку, задумано й сумно казав він далі.— Я вже думав про се, коли йшов сюди, і думав, що се вже вихід... Але... Хіба від того кому легше жити буде... Від того не голодатимуть люди?

Добре! Буду я обороняти, замість того щоб засуджувати або бути присутнім при смерті засуджених... І коли їх після моєї оборони все-таки поведуть на смерть, я, може, піду на свій балкон пити чай та їсти ягоди. Я знатиму, що там вмирають вони, але я сього не бачитиму.

Нема що казати — се краще... але чи не найчистіший егоїзм буде тоді говорити в мені? Що ж, не я їх судив, не я буду дивитися на страту їх... я навіть боронив. Що ж я можу ще зробити?

Знаю я, адвокатура — ліберальна професія. Але кому від того легше буде, коли я не слідователем буду, а адвокатом? — Сумно і безнадійно розляглися останні слова і увірвалися...

Він схопився і, хвилюючись, заходив по балконі. Який час панувало цілковите мовчання.

— Ганнусю, моя гарна Ганнусю! — нагло зупинившись перед жінкою, ніжно мовив Лев.— Пам'ятаєш, ти колись мені казала, як би ти хотіла жити, казала, що ми не маємо права на спокійне, сите життя, коли більшість голодає, і т. д. Я завжди скептично відносився до твоїх слів, легковірно покладаючи, що від мого голодування голодні не будуть

ситими. І ось, знаєш, йшов я тепер і думав і зрозумів, як і що треба зробити.

Сині вогники замихтіли йому в очах.

—Треба покинути се все й піти з балкон а... драбинка така є... І щаблі її: віра, любов, праця, відвага...

І в мить вогники погасли. Тінь лягла на лице.

— Тільки ось що: се я радше зрозумів, ніж відчув. Не можу я так жити — се я відчуваю; знаю — є вихід. Проте страшно мені: а що як дуже вже ми загіпнотизовані привабністю вигідного спокійного життя? Скажи мені, Ганнусю, що ти думаєш? Так мені тяжко, так все закрутилося в голові, так палає вона! Та ще мій вічний скептицизм до всього і до себе! Скажи, скажи, кохана, що ми ж можемо без жалю лишити всі сі дрібні вигоди і грубі приємності життя! Що ми маємо силу ступити на драбинку, щоб втекти звідси — бо чи невже ж на балконі нам жити довіку?! Скажи; може, голова моя перестане палати, може, легше мені стане!..

Несподівано перервав його дитячий плач, голосний, різкий. І зараз же по нім почувся голос Олександри Василівни: "Ганю, Ганю".

Ганя стрепенулася, витягла в чоловіка свої руки які він з благанням стискав, і вибігла в хату. За кілька хвилин дитина замовкла.

І якось дуже тихо стало на балконі. Батько й син непорушно сиділи, немов застигли. Лев, змучений, впав на стільця і, дивлячись в сад, про щось напружено думав.

Довго-довго не верталася Ганя. Непомітно вже вийшов Василь, а за ним і Петро Михайлович. А Лев все сидів, всё вдивлявся в темну глибінь саду.

Місяць високо плив і холодним, блідим промінням освітлював балкон, крісло-гойдалку, самовар, недопиті склянки чаю і пишні високі купки червоних, сочистих ягід.

Київ. 1909